

Валентин Доморослий,
доцент кафедри соціально-
гуманітарних і правових дисциплін,
Уманського НУС,
Умань, Україна
E-mail:dovaevrobo63@gmail.com
ORCID: [https:// orcid.org/0000-0003-1682-9430](https://orcid.org/0000-0003-1682-9430)

МАКСИМ КОВАЛЕВСЬКИЙ ТА ЙОГО ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ДУМСЬКІЙ ГРОМАДІ, І ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (1906 р).

У статті розглядаються питання пов'язані з діяльністю Максима Ковалевського як депутата I Державної Думи Російської імперії 1906 р. Висвітлюється його діяльність у першому Російському парламенті та в українській думській громаді за умов Російського самодержавства. Мета даної статті полягає в проведенні аналізу діяльності Максима Ковалевського як депутата I Державної Думи, та члена української думської громади. Об'єктом дослідження є постать Максима Ковалевського. Предметом дослідження є його думська діяльність. Джерельною базою дослідження є документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву Російської Федерації у Москві, Російського державного історичного архіву у Санкт-Петербурзі та збірники документів «Материалы по учреждению Государственной Думы», Думский сборник. I Государственная дума первого созыва (27 апреля—8 июля 1906 г.), «Законодательные акты переходного времени 1904-1906 гг.», «М.М. Ковалевский ученый, государственный и общественный деятель и гражданин»). Історіографія дослідження представлена працями І. Б. Усенко, Н. Ніколаєнко, О. Красівський, А. Безсмертний-Анзімов. В процесі підготовки статті були використані такі методи дослідження: аналізу та синтезу, джерельної та історіографічної інформації, історико-порівняльний та проблемно-хронологічний. З їх допомогою вдалося всебічно розглянути дану проблему та вирішити поставлені завдання. За результатами дослідження отримані наступні висновки: діяльність професора Максима Ковалевського складалася із законотворчої діяльності у I Державній Думі та українській думській громаді, зустрічей із виборцями та спроб самотужки вплинути на вирішення нагальних суспільних проблем. Зокрема, Максим Ковалевський займався розробкою статусу Думи та Державної Ради, прав і обов'язків депутата, вивченням суспільних настроїв щодо питання автономії України, скасування смертної кари, нормування права на страйк

сільськогосподарських робітників, публікацією статей у журналі «Український вестник».

Ключові слова: Максим Ковалевський, вибори, українська думська громада, Державна Дума, парламент, автономія.

Valentyn Domoroslyi,

*Senior lecturer of the division of social,
humanitarian and legal studies
Uman National Horticulture University,
Uman, Ukraine*

E-mail: dovaevrobo63@gmail.com

ORCID: [https:// orcid.org/0000-0003-1682-9430](https://orcid.org/0000-0003-1682-9430)

MAKSYM KOVALEVSKYI AND ONE'S ACTIVITY IN UKRAINIAN DUMA COMMUNITY OF THE FIRST STATE DUME OF THE RUSSIAN EMPIRE (1906)

The article considers issues, connected with the activity of Maksym Kovalevskyi as a member of the First State Duma of the Russian Empire in 1906. One's activity in the First Russian parliament and in Ukrainian дума community in conditions of Russian autocracy is analyzed. The aim of this article is to conduct analysis of the activity of Maksym Kovalevskyi as a member of the First State дума and a member of Ukrainian дума community. The object of research is a personality of Maksym Kovalevskyi. The subject matter of research is its activity in the дума. Source basis for the research are the documents of the central state archive of the higher government bodies and administration of Ukraine, Central state archive of the Russian Federation in Moscow, Russian state historic archive in Saint-Petersburg and collection of documents "Materials on establishment of the State Duma", Дума collection. I State Duma of the first convocation (27 April — 8 July 1906), «Legislative acts of transition period of 1904-1906", «M. M. Kovalevskyi as a scientist, state and social figure and citizen»). Historiography of the research is represented by the works of I. B. Usenko, N. Nikolayenko, O. Krasivski, A. Bezsmertnyi-Anzimov. In the process of preparation of the article the following research methods were used: analysis and synthesis of source and historiography information, historic and comparative, problematic and chronological. Their usage enabled comprehensive consideration of this issue and resolution of the defined goals. Based on the results of the research the following conclusions were achieved: the activity of professor Maksym Kovalevskyi consisted of legislative activity in the First State Дума and activity in Ukrainian дума community, meetings with voters and tries to make an individual impact on resolution of urgent social problems. Namely Maksym Kovalevskyi worked on development of the Charter of Дума and State Rada, rights and obligations of a member of дума, research of social opinions on the issue of autonomy of Ukraine, cancellation of death sentence, regulation of a right for strike of agricultural workers, publication of articles in the "Ukrainian bulletin" magazine.

Key words: *Maksym Kovalevskiy, elections, Ukrainian дума community, State дума, parliament, autonomy.*

Постановка проблеми. З перетворенням України на самостійну державу національне законодавство стало власною справою українського народу. За нових історичних умов постала потреба у створенні джерела національного законодавства – парламенту, як основної пріоритетної сфери соціального, економічного, духовного та культурного розвитку суспільства.

Проблема вищого законодавчого органу залишається базовою ланкою в системі побудови української держави. Існуюча тривалий час система діяльності верхніх керівних органів не відповідає вимогам і запитам українського народу у різних сферах життя.

Практичні заходи щодо відродження парламентаризму почали здійснюватися в період революції 1905-1907 рр. Одним із тих, хто стояв у витоків російського та українського парламентаризму був Максим Максимович Ковалевський – український правник, соціолог, історик, суспільний і політичний діяч. У 1905-1906 рр. він долучився до участі у виборах до I Державної Думи, до її становлення та функціонування. Брав активну участь у роботі української думської фракції. Він мав значний вплив на діяльність української думської громади по розв'язанню національного і аграрного питань та здобуття широких прав і свобод для населення.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Джерельну базу дослідження складають документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву Російської федерації у Москві, Російського державного історичного архіву у Санкт-Петербурзі та збірники документів «Материалы по учреждению Государственной Думы» (1905), Думский сборник. I Государственная дума первого созыва (27 апреля-8 июля 1906 г.) (1906), «Законодательные акты переходного времени 1904-1906 гг.» (1909), «М.М. Ковалевский ученый, государственный и общественный деятель и гражданин» (1917).

Історіографія дослідження представлена працями І. Б. Усенко «Ковалевський Максим Максимович» (2007), Н. Ніколаєнко «Позитивістські основи державно-правових поглядів Максима Ковалевського» (2010), О. Красівський «Ковалевський Максим Максимович» (2011), А. Безсмертний-Анзімов «Максим Ковалевський» (2015).

І.Б. Усенко та О. Красівський розглядають особистість М. Ковалевського через його участь у важливих подіях суспільного життя в Російській імперії на рубежі XIX-XX ст.

Н. Ніколаєнко наголошує на його класичному європейському лібералізмі англійського типу, на роль держави в суспільстві, функції якої полягають у забезпеченні фізичного та розумового розвитку громадян, орієнтації на еволюційний розвиток суспільства.

А.А. Безсмертний-Анзімов акцентує увагу на поглядах Максима Ковалевського щодо закономірностей суспільного розвитку від нижчої до вищої стадії. Однак цьому прогресу суперечить «протиставлення бідності і багатства, ворожнечі між заможними і незаможними» [1]. Для подолання

цього протиріччя Ковалевський вважав за необхідне втручання держави у керування власністю в інтересах хліборобів і робітників, юридичне закріплення права на працю, вільну діяльність профспілок, їх боротьбу за соціальні права. За поступових суспільних змін прогрес більш надійний, ніж за швидких. На його думку, поступ виправданий тільки за умови збереження порядку.

Разом з тим, можемо констатувати відсутність праць, у яких би комплексно досліджувалася діяльність Максима Ковалевського у I Державній Думі та його співробітництво з українською думською громадою у ній. Відповідно, цим і визначається **актуальність** даної розвідки.

Метою дослідження є аналіз думської діяльності Ковалевського та його участь у роботі української думської громади. Для її реалізації було поставлено наступні завдання:

1. Визначити діяльність Максима Ковалевського як депутата I Державної Думи.

2. Визначити специфіку діяльності М. Ковалевського як члена української думської громади у вирішенні національного питання та розв'язання проблем політичних прав і свобод населення.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початок ХХ ст. Максим Максимович Ковалевський був уже відомим істориком, юристом та соціологом. На формування політичних поглядів М. Ковалевського вплинули ліберальні (а наприкінці життя антикріпосницькі) погляди його батька, який 30 років виконував обов'язки очільника Харківського губернського дворянства [11, с. 52]. У дитинстві хлопчик не бачив від батьків та інших родичів «проявів дворянського самодурства» [11, с. 56].

Ковалевський прийшов до активної політичної діяльності у доволі зрілому віці, 54 роки. На думку О.М. Богдашини, це було зумовлено прикладом батька, який за часів правління Олександра I відмовився служити при імператорському дворі [2, с. 416].

За станом на 1905 р., коли у зв'язку з революцією, та виходом у світ царського Маніфесту 17 жовтня з'явилася можливість вдосконалення політичної системи, М. Ковалевський вирішив цим скористатися. Проголошення Маніфестом виборів до I Державної Думи створювали умови для нового виду політичної діяльності – парламентської.

М. Ковалевський вважав скликання Державної Думи великим шансом для перетворення абсолютної монархії Романових на конституційну. Він розглядав державу як надкласовий орган суспільного співжиття. Вимагав від неї активного втручання в економіку. Його політичний ідеал — конституційна монархія [18, с. 29].

У доповіді, оголошеній на засіданні Харківського юридичного товариства 11 вересня 1905 р., він закликав висувати кандидатури у депутати майбутнього парламенту «людей упевнених, які свідомо відносяться до великої місії» та «здатні надати корисні поради з численних складних питань щодо перетворення Російської імперії» [10, с. 28-29].

Він оцінював І Державну Думу не лише як головний законодавчий орган влади, а як представницьку організацію, в якій депутати делеговані більшістю населення для захисту своїх інтересів. Тому науковець виступав за зміну виборчого закону, що дозволило б більше громадян допустити до участі у виборах [10, с. 11-14].

У 1906 р. на з'їзді землевласників Харківського повіту Ковалевський був обраний депутатом І Державної Думи. У своїй депутатській роботі, він був у порівнянні з іншими народними представниками, більш самостійним в силу свого характеру, глибоких знань у сфері політики та законодавства. Не будучи офіційно членом партії конституційних демократів, М. Ковалевський фактично працював разом з парламентською фракцією цієї партії.

Перша Державна Дума працювала з 27 квітня по 9 липня 1906 р. У роботі Думи брали участь 102 депутати від українських губерній, 44 з них 1 травня, на своєму засіданні створили фракцію – українську думську громаду, для вирішення нагальних питань, які на той час постали перед українським суспільством. Організацією парламентської фракції займалися депутати, які були членами УРДП: І. Шраг, В. Шемет, П. Чижевський, М. Онацький, які заручилися допомогою свідомих українців – мешканців Петербургу, які ще в листопаді 1905 р. створили Політичний клуб для допомоги своїй Батьківщині. Його членами були: О. Лотоцький, О. Русов, С. Русова, П. Стебницький, В. Піснячевський [12, с. 34].

На засіданні української думської громади 1 травня, розглядалося питання про її керівні органи. Головою було обрано чернігівського депутата, адвоката і громадського діяча І. Шрага. До органу колегіального управління бюро фракції були обрані П. Чижевський, В. Шемет, Г. Зубченко, М. Онацький, І. Тарасенко, С. Таран, А. Грабовецький [6].

Для зв'язків з громадськістю громадівці використовували журнал «Украинский вестник», який на той час виходив у Петербурзі і був першим російським періодичним виданням, що висвітлює суспільно-політичне життя України та її вимоги. Метою журналу було висвітлення українського питання та зв'язків думської фракції з Україною. Ініціаторами видання були члени Петербурзької української громади, видавець – Н. Потоцька, редактор – М. Славинський, секретар – Д. Дорошенко [17].

На червень 1906 р. українська думська громада нараховувала в своїх рядах 44 особи. Згідно з даними члена керівного органу – бюро фракції В. Шемета по губерніях громадівці розподілялися таким чином: Київська – 12, Полтавська – 10, Катеринославська – 4, Харківська – 4, міста Києва – 1. Прізвища і територіальну належність 4 депутатів йому встановити не вдалося. За соціальним складом група мала такий вигляд: селян – 19, робітників – 4, решта – 17 – земські діячі, вчені, адвокати, судді, вчителі [20].

Далі про діяльність М. Ковалевського пишуть, що він співчував українському рухові, був особисто знайомий з М. Грушевським та С. Петлюрою, співробітничав з українською думською громадою [19]. Однак, як стверджує В. Дорошенко, Максим Ковалевський був членом української думської громади з червня 1906 р. «Втішно відзначити, що до цієї групи

увійшли й дехто з тих депутатів, що досі виступали більше як росіяни, аніж українці, а тепер, зрозумівши свій обов'язок перед рідним краєм, вирішили стати на захист його прав. Серед них були такі шановані постаті, як М. Ковалевський та чернігівський земський діяч О. Свечин [7, с.62-63]. Про вхідження М. Ковалевського до складу громади є згадки і у В. Доманицького [6].

Розпочала громада свою роботу з вирішення проблем пов'язаних з національним питанням, адже тогочасна Російська імперія була «тюрмою народів». Вихідним моментом у цьому напрямі для депутатів-громадівців була програма підготовлена організаційним відділом Подільського товариства «Просвіта». Розділ «Бажання до просвіти» національно-територіальної автономії не вимагав, але він містив обширну програму українізації краю: запровадження української мови у школах, училищах і вузах; вивчення в інститутах історії України, етнографії та української літератури [13]. Ідея національного відродження охопила широкі верстви населення різних регіонів України. Українці Холмщини, у зверненні до депутата М. Ковалевського просили сприяти приєднанню до рідної землі [4]. Виконуючи волю своїх виборців, громада вже на першому, організаційному засіданні 1 травня 1906 р. створила комісію «для оборони й наступу» у складі М. Ковалевського та П. Чижевського, яка мала через друковане слово поширювати та захищати засади автономії України [21, с. 13-15].

Результатом спільних зусиль громадівців І. Шрага, В. Шемета, Є. Шольпа, консультанта фракції М. Грушевського за підтримки членів Петербурзького політичного клубу О. Русової, О. Русова, В. Доманицького була підготовлена Декларація про автономію України. Про роль М. Ковалевського у розробці вище названого документу джерела не надають інформації, тільки як стверджують дослідники він боровся проти утисків української мови [18, с. 64].

Тексту самої декларації не збереглося, проте основні її ідеї викладені у статті М. Грушевського «Наши требования» де простежуються такі вимоги: федеративний устрій шляхом розмежування повноважень центру та регіонів; заборона централізації церковного життя та штучної перестановки національних елементів у війську; визнання права на всебічне функціонування української мови при збереженні за російською статусу загальнодержавної.

Українська депутація вимагала, щоб ця програма була вирішена «в інтересах успішного вирішення великих завдань, поставлених визвольним рухом Росії, і дружньої роботи її областей і народів в їх здійсненні, ця національно-обласна програма, яку ми поставили тут як постулат українства, в нерозривному зв'язку з перебудовою всієї Росії на підставах національної рівноправності й обласної автономії повинна бути здійснена – і здійснена негайно» [5, с. 268-273].

Ця Декларація мала бути проголошена з думської трибуни головою української парламентської громади І. Шрагом. Але було вже пізно. 9 липня 1906 р. Дума, після 72 днів своєї діяльності, була розпущена.

Українська Декларація, на відміну від інших, зокрема польської, звертає на себе увагу не тільки прагненням національно-територіальної автономії, але й глибоким демократизмом. Велике значення, навіть і по сьогоднішній день, має заява про непорушність кордонів, яка вперше пролунала в цьому документі і знайшла своє продовження в Декларації про суверенітет України від 16 липня 1990 р., Конституції 1996 р. та інших наступних державних актах.

Далі громада розглядала питання пов'язані з проблемами національної освіти та аграрної сфери, активної участі у цьому М. Ковалевського не спостерігалось, адже він не вважав себе фахівцем у цих галузях.

Перша Державна Дума працювала під знаком земельної реформи. Але Росія на початок ХХ ст. зіткнулася з цілим комплексом проблем, її роздирали поряд з економічними проблемами й політичні. Більшість населення Російської імперії була позбавлена елементарних прав, якими користувалися народи більшості європейських країн. Народ не мав можливості впливати на формування політики держави, так як в Росії існувало самодержавство з його абсолютистською владою, яка передавалася з покоління в покоління і була позбавлена всякого контролю. Чиновники та управлінці також призначалися самодержавством і були безконтрольними у своїй діяльності. Таким чином, населення держави не могло впливати на внутрішню й зовнішню політику шляхом виборів своїх представників в законодавчі і виконавчі органи.

Робітники і селяни терпіли грандіозне свавілля з боку роботодавців, але виявити своє незадоволення не могли, оскільки існувала заборона створювати професійні спілки і виступати зі страйками для висування своїх вимог.

До самого початку ХХ ст., до 1905 р. всі верстви населення імперії були позбавлені права створювати свої організації – партії для відстоювання своїх інтересів, перш за все класових. Лише Маніфест 17 жовтня 1905 р. дав право на це, але ним в повній мірі користувалися лише організації проурядової орієнтації: «Союз руского народа», «Союз Михаила Архангела», «Союз 17 октября» – октябристи. Інші партії, навіть партія ліберальної буржуазії – конституційно-демократична – відчували у своїй діяльності різноманітні обмеження, які переходили до прямих репресій.

Всі ці проблеми знайшли своє відображення на початку роботи I Державної Думи, під час складання звернення цареві на його тронну промову в Думі, у зв'язку з початком її роботи. І тут активність проявили депутати з України, і зокрема члени парламентської громади. Громадівці розпочинали свою роботу, маючи перед собою, як уже зазначалося вище, програму дій, що охоплювала своїм змістом і проблему здобуття політичних прав і свобод. Так, розділ програми (складеної Подільською «Просвітою») «Суспільно-політичні бажання» передбачав: усім громадянам без поділу на статі не молодше 21 року надати право обирати й бути обраним у депутати Державної Думи на підставі загального, рівного, прямого, таємного голосування. Програма передбачала надання селянам рівних прав поряд з

іншими верствами населення. Також вона передбачала широке місцеве самоврядування [13].

3 травня 1906 р. на пленарному засіданні Думи розпочалося обговорення звертання депутатів до царя з обґрунтуванням необхідності надання населенню широких політичних прав і свобод.

З ґрунтовною промовою, із внесенням суттєвих поправок виступив М. Ковалевський. Він зауважив, що автори звертання, всіма силами намагаючись позбавити статусу Державної Ради, не звернули увагу на те, що сама Дума – заклад безправний, який перш за все має потребу в розширенні своїх прав. Думський статут не передбачав за її членами права законодавчої ініціативи. Проекти нових законів можуть бути внесені тільки думською комісією, і то тільки в тому випадку, коли відповідний міністр не признає можливим внести свій законопроект з висунутого питання. Далі важливим правом парламенту було бюджетне право. Воно полягає у тому, що жоден податок, ані жодна витрата державних сум не могла бути здійснена без згоди парламенту. Парламент санкціонує перелік державних видатків, і якщо вони не затверджені, то стягування податків є незаконним. Нарешті Державна Рада не може мати права вносити які-небудь зміни в закони, прийняті парламентом, - вона може або відкинути їх, або ж цілком прийняти.

Поправки М. Ковалевського про законодавчу ініціативу і бюджетне право, виголошені ним 3 травня 1906 р., були прийняті Думою. Крім цього промовець детально продемонстрував на прикладі країн Заходу необхідність відповідальності міністрів перед народними представниками в інтересах самої монархії і особи монарха, а також вказав на неприпустимість поєднання в такому бюрократичному закладі, як Державна Рада, функцій законодавчого і адміністративного характеру. Оратор виступив прихильником двопалатної системи, але по-перше, верхня палата повинна бути обов'язково виборною, по-друге, вона може мати характер виключно законодавчої влади, з обмеженою компетенцією, наприклад, у питаннях фінансів. Державна Рада, на думку М. Ковалевського, може бути залишена виключно для функцій адміністративного характеру [16, с.36].

Загалом звернення до царя було прийняте у революційному дусі, воно передбачало суттєві зрушення в сільському господарстві й промисловості на користь селян і робітників, а також певні зміни у політичному житті. Виконання цих вимог привело б до стабілізації становища в Росії та до зменшення соціальних конфліктів.

Доля відповіді, на яку покладалося стільки надій, якій відводилося таке велике значення, була такою. 13 травня Рада Міністрів виступила в Думі з декларацією, яка була відповіддю на звернення, в якій було вказано, що побажання, виражені в документі можуть залишатися тільки мріями [14, с. 859]. Після цілого ряду невдоволених виступів Раді Міністрів було висловлено недовіру, але в житті вона так і залишилася нереалізованою.

Наступним етапом в роботі Думи й української громади в напрямі здобуття прав і свобод населенню був законопроект, внесений 8 травня 1906 р. від імені 31 члена партії народної свободи по забезпеченню недоторканості

особи, який шляхом скасування цілого ряду статей позбавляв би «посадових осіб поза судовим шляхом на селян, козаків і іногородців накладати адміністративні стягнення і право адміністративної висилки».

На органи судової влади покладалися обов'язки охорони недоторканості особи, житла і приватної кореспонденції. Ніхто не міг бути взятий під варту інакше, як в силу законного наказу компетентної судової влади. Далі законопроект передбачав, щоб кожен, хто неправильно позбавлений волі, на вимогу судової влади повинен бути звільнений, а посадові особи, винуваті в цьому, притягнуті до відповідальності. Передбачалося заборонити свавільні обшуки, за винятком випадків, зазначених в кримінальному кодексі. Заборонявся також перегляд поштової й телеграфної кореспонденції сторонніми особами. Потерпілі від неправомірних дій адміністративної влади мали право вимагати через судові органи компенсації за вчинені збитки.

Від української громади по даній проблемі виступив М. Ковалевський, який, зваживши на складність питання, акцентував увагу на вирішенні двох вимог: дійсне забезпечення недоторканості особи, житла, переписки й тимчасового припинення дії законів про недоторканість особи, запропонувавши передати його для підготовки в комісію. Його пропозиція була підтримана [3, с. 432].

Наступним на порядку денному було питання про скасування смертної кари. 18 травня був внесений законопроект з названого питання такого змісту:

«1. Смертна кара відміняється.

2. До перегляду кримінального законодавства, у всіх випадках, у яких діючими законами встановлена смертна кара, вона замінюється нижчим по категорії покаранням» [9, с. 296].

Більшість представників української думської громади брали активну участь в обговоренні цього питання. Одним з найактивніших був М. Ковалевський. Зібравши декілька тисяч підписів депутатів та інших громадських діячів, він сам відвіз петицію до літньої резиденції Миколи II (Петергоф). Але «ніякої відповіді на неї не послідувало» [11, с. 368].

Під час обговорення цієї проблеми на пленарному засіданні М. Ковалевський відзначив, що історія скасування смертної кари ставить нас перед фактом, що перш за все її скасовують по відношенню до політичних в'язнів. Історія свідчить протилежне, вона в Росії відмінена імператрицею Єлизаветою Петрівною для звичайних злочинців, і продовжує застосовуватися все частіше до політичних в'язнів. Виступаючи за відміну смертної кари, М. Ковалевський привів слова одного з найкращих знавців Росії Анатолія Леруа-Бельє, який написав на його ім'я такі слова: «Я впевнений, що в недалекому майбутньому отримаю від вас телеграму про те, що перший російський парламент висловився за відміну смертної кари. Цим він здійснить великий акт милосердя і прискорить на багато десятків років прогресивний розвиток людства» [9, с. 308].

Після тривалого обговорення приймається пропозиція депутата від партії конституційних демократів, відомого письменника В. Набокова про передачу законопроекту в комісію для остаточної розробки.

26 травня I Державна Дума приступила до повторного розгляду законопроекту про смертну кару. У зв'язку з цим було повідомлено міністрів юстиції, військових справ про початок розгляду питання, але вони відповіли, що в зв'язку з важливістю названої проблеми, вважають за необхідне скористатися місячним терміном, який надається їм законом про Державну Думу для подання своїх висновків.

Розпочалося обговорення. Врешті-решт закон про скасування смертної кари одностайно приймається в такій редакції:

«Ст.1. Смертна кара відміняється.

Ст.2. У всіх випадках, у яких передбачена діючим законодавством (кримінальний кодекс, кодекс про покарання кримінальні і виправні, військовий і військово-морський статuti про покарання) встановлена смертна кара замінюється безпосередньо наступним по категорії покаранням» [9, с. 338].

Депутати I Державної Думи активно працювали в різних сферах виборювання політичних прав і свобод, в тому числі і в напрямі свободи зборів.

30 травня від імені 39 членів Думи був внесений законопроект про свободу зборів у такій редакції: організатори зборів зобов'язувалися за 24 години до початку заходу повідомити начальника місцевої поліції; заборонялися збори під відкритим небом, на відстані однієї версти від місцезнаходження царя і від місця засідання Державної Думи, а також всілякі збори на залізничному полотні. Проект допускав збори на вулицях і площах лише в тому випадку, коли «вони не заважають вільному вуличному рухові». Документ надавав право поліцейському чиновникові закривати збори, «якщо вони набудуть характеру безпосередньої загрози суспільній безпеці» [9, с. 356]. Всі ці пункти, а особливо туманні й розпливчасті терміни «не загрожують вуличному рухові» та інші, противники проекту вважали неприпустимими. Такі перестороги носили відбиток поліцейського режиму, вони давали в руки адміністрації сильну зброю, поліцейський контроль, який на свій розсуд міг не дозволити або розпустити збори чи мітинги.

До противників цього проекту приєднався М. Ковалевський. Його виступ 19 червня 1906 р. був взірцем зваженості й компетентності. Він, посилаючись на міжнародний досвід, заявив, що ніде в світі не існує особливого права зборів, це право притаманне кожному громадянину, так як воно складається з двох прав: свободи переміщення і свободи слова. Коли об'єднати ці два права, то отримаємо право зборів. Тому англійці, на яких послався оратор, розглядають право зборів як притаманне кожному англійському громадянину право збиратися як на відкритому просторі, так і в закритому приміщенні, при умові перебування біля нього поліцейських, які охороняють ці збори. Коли ж буде порушуватися порядок, організатори через суд будуть притягнуті до відповідальності за порушення, а не за те, що не

попередили за 24 години. Далі промовець висловив свою незгоду щодо обов'язкового зібрання в приміщенні, тому що його не завжди можна знайти. Закінчуючи свій виступ, оратор заявив: «Якщо ми будемо наполягати на тому, щоб на відкритому просторі не могло бути зборів, а в закритому приміщенні збори можуть відбуватися тільки при умові попередження поліції за 24 години, то цим порушуються права головним чином робітників, які не зможуть своєчасно користуватися правом зборів при тих зіткненнях, які бувають між працею і капіталом. Розриви між працею і капіталом шкідливо відбиваються на підприємцях, іноді на промисловості, але завжди і головним чином вони шкідливо відбиваються на робітниках, які часто не можуть зробити необхідних заощаджень на випадок страйку і не мають засобів довести страйк до сприятливого для завершення» [9, с. 364].

М. Ковалевський рішуче виступив проти законопроекту і подав свій голос проти подання його на розгляд комісії.

Але громадівцям так і не вдалося змінити цей законопроект у прийнятному для сільських робітників варіанті через розпуск I Державної Думи.

Українська громада активно займалася і проблемою єврейських погромів та жорстоких придушень селянських виступів. Проблема погромів обговорювалася на декількох пленарних засіданнях. В її обговоренні активну участь брали депутати з України. Так 6 червня 1906 р. М. Ковалевський звинуватив міністра внутрішніх справ у тому, що частина його співробітників в Білостоці, Кишиневі та інших містах займалася підбуренням однієї частини населення проти іншої, в результаті чого й виникали криваві сутички – погроми. Він вимагав слідства й пошуку таємної типографії, що випускала різноманітну літературу, спрямовану проти мирних громадян [15, с. 381].

Але передчасний розпуск Думи став на заваді вирішення цих питань.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Відповідно до поставлених завдань, вдалося отримати наступні результати:

1. Особливість думської діяльності Максима Ковалевського полягає у розробці статусу Державної Думи і Державної Ради, розробці прав і обов'язків депутата.

2. Специфіка діяльності Максима Ковалевського, як члена української думської громади, полягала у вирішенні національного питання та розв'язанні проблем політичних прав і свобод населення.

Діяльність Максима Ковалевського є яскравим прикладом трансформації соціально активної людини від пропагування реформ до спроб втілення їх у життя. На цьому тернистому шляху теорії та практики державного будівництва М. Ковалевський проявив себе принциповим та відповідальним політиком.

Перспективами подальших розробок даної теми можна визначити комплексне дослідження парламентського спадку Максима Ковалевського у вигляді його безпосередніх наукових праць.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. А. Безсмертний-Анзімов. Максим Ковалевський. 2015. 9 серпня. URL pcognita.day.kyiv.ua. (дата звернення: 15. 10.2021).
2. Богдашина О.М. Максим Ковалевський: похід у владу. URL: <http://dspace.hnpu.edu.ua/bitstream/123456789/442/1/> (дата звернення: 15.10.2021)
3. Бонч-Осмоловский И. Работа Государственной Думы. СПб, 1906. 494 с.
4. В.П. Збори української парламентської фракції. Громадська думка. 1906. 12 травня.
5. Грушевский М. Наши требования. Украинский вестник. 1906. №5. С. 268-273.
6. Доманицкий В. Петербурзькі вісті. Перші збори Українського Парламентського клубу. Громадська думка. 1906. 5 травня.
7. Дорошенко В. Українство в Росії. Відень, 1918. 114 с.
8. Ковалевский М. М. Моя жизнь: Воспоминания Москва: РОССПЭН, 2005. 784 с.
9. Думский сборник. I Государственная дума первого призыва (27 апреля – 8 июля 1906 г.). СПб., 1906. – 400 с.
10. Ковалевский М. М. Действительная природа Государственной думы: Доклад, прочитанный на заседании Харьк. юр. общества 11 сентября 1905 г. Харьков, 1905. С. 28–29.
11. Ковалевский М. М. Моя жизнь: Воспоминания Москва: РОССПЭН, 2005. 784 с.
12. Лотоцький О. Сторінки минулого. Праці Українського наукового інституту. Варшава, 1934. 481 с.
13. Національна програма українців-подолян / Громадська думка.. 1906. 6 січня.
14. Обозреватель. Депутаты из территории Украины и их деятельность в Государственной думе . Украинский вестник. 1906, №11. С. 852-865.
15. О погромах . Украинский вестник. 1906, №8. С. 604-616.
16. Російський державний історичний архів у Санкт-Петербурзі. (РДІА). Ф. 1278. Оп. 1. Спр. 816. 36 арк.
17. Сидоренко Н. М., 2005, Журнал «Украинский вестник». Петербург, 1906. Режим доступу: <http://journal.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1643>
18. Тимошенко В.І. Правова держава (теоретико-історичне дослідження). Київ: Наукова думка, 1994. 132 с.
19. Усенко І.Б.. КОВАЛЕВСЬКИЙ Максим Максимович. Енциклопедія історії України Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: «Наукова думка», 2007. 528 с.: іл. URL: <http://www.history.org.ua/> (дата звернення: 15. 10.2021).
20. Шемет В. Украинская парламентарная фракция. Украинский вестник. 1905. №2. С. 133-134.
21. Херсон. (Дописи од наших кореспондентів). Рідний край. 9 квітня 1906. №14. С. 13-15.

REFERENCES

1. A. Bezsmertnyi-Anzimov. Maksym Kovaalevskiyi. 2015. 9 August. URL ncognita.day.kyiv.ua. (date of reference: 15. 10.2021) [in Ukrainian].
2. Bohdashyna O.M. Maksym Kovalevskiyi: pokhid u vladu [Maksym Kovalevskiyi: march to power]. URL: <http://dspace.hnpu.edu.ua/bitstream/123456789/442/1/> (дата звернення: 15.10.2021) [in Ukrainian].
3. Bonch-Osmolovskiy I. Rabota Gosudarstvennoy Dumy [Work of the State Duma]. Saint Petersburg, 1906. 494 p. [in Russian].
4. V.P. Zbory Ukrayinskoyi parlamentskoyi fraktsii [Meetings of Ukrainian parliament faction] Hromadska dumka. 1906. 12 May. [in Ukrainian].
5. Hrushevskiy M. Nashy trebovaniya [Our demands]. Ukrayinskiy vestnik. 1906. No 5. p. 268-273. [in Russian].
6. Domarnytskyi V. Peterburzki visti. Pershi zbory Ukrayinskoho parlamentskoho klubu [News from Saint Petersburg. First meeting of Ukrainian parliamentary club]. Hromadska dumka. 1906. 5 May. [in Ukrainian].
7. Doroshenko V. Ukrayinstvo v Rosiyi [Representation of Ukraine in Russia]. Vienna, 1918. 114 p. [in Ukrainian].
8. Kovalevskiy M. M. Moya zhyzn: Vospominaniya [My life: Memoirs] Moscow: ROSSPEN, 2005. 784 p. [in Russian].
9. Dumskiy zbornik. I Gosudarstvennaya дума pervoho prizyva [Collection of the Duma documents. State дума of the first convocation] (27 April – 8 July 1906). Saint Petersburg, 1906. – 400 p. [in Russian].
10. Kovalevskiy M. M. Deystvitelnaya priroda Gosudarstvennoy dumy: doklad, pročitannyi na zasedaniyi Kharkovskoho yuridicheskoho obshchestva [The real nature of the State Duma: report, read on the meeting of the Kharkiv legal society] 11 September 1905. Kharkiv, 1905. p. 28–29. [in Russian].
11. Kovalevskiy M. M. Moya zhizn: Vospominaniya [My life: Memoirs] Moscow: ROSSPEN, 2005. 784 p. [in Russian].
12. Lototskyi O. Storinky mynuloho. Pratsi Ukrayinskoho naukovooho instytutu [Pages of the past. Works of the Ukrainian scientific institute] Warsaw, 1934. 481 p. [in Ukrainian].
13. Natsionalna prohrama ukrayintsiv-podolyan [National programme of Ukrainians living in Podillya region] / Hromadska dumka. 1906. 6 January. [in Ukrainian].
14. Obozrevatel. Deputaty iz territorii Ukrainy I ih deyatelnost v Gosudarstvennoy dume [Observer. Members of Duma from the territory of Ukraine and their activity in the State Duma]. Ukrainskiy vestnik. 1906, No 11. p. 852-865. [in Russian].
15. O pogromah [On massacres]. Ukrainskiy vestnik. 1906, No 8. p. 604-616. [in Russian].
16. Rosiyskiy derzhavnyi istorychnyi arkhiv u Sankt-Peterburzi [Russian State Historical Archive in Saint Petersburg]. (RDIA). F. 1278. Op. 1. Spr. 816. 36 ark. [in Russian].

17. Sydorenko N. M., 2005, Zhurnal "Ukrainsiy vestnik" ["Ukrainian bulletin" magazine]. Peterburg, 1906. Access mode: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.phpact=article&article=1643> [in Russian].
18. Tymoshenko V.I. Pravova derzhava (teoretyko-istorychne doslidzhennya) [Legal state (theoretic and historic research)]. Kyiv: Naukova dumka, 1994. 132 p. [in Ukrainian].
19. Usenko I.B.. KOVALEVSKYI Maksym Maksymovych. Entyklopediya istoriyi Ukrayiny T. 4 [Encyclopedia of history of Ukraine V. 4]: Ka-Kom / Editorial staff: V. A. Smoliy (head) and others. National academy of sciences of Ukraine. Institute of history of Ukraine. Kyiv: «Naukova dumka», 2007. 528 p.: il. URL: <http://www.history.org.ua/> (date of reference: 15/10/2021). [in Ukrainian].
20. Shemet V. Ukrainskaya parlamentskaya fraktsiya [Ukrainian parliamentary faction] Ukrainskiy vestnik. 1905. No 2. P. 133-134. [in Russian].
21. Kherson. (Dopysy od nashykh korespondentiv) [Kherson (Writings from our correspondents)]. Ridnyi kray. 9 April 1906. No 14. P. 13-15. [in Ukrainian].